

**LEVÝ A SOCIOLÓGIA PREKLADU? INŠPIRÁCIE
A PARALELY – NÁČRT PROBLEMATIKY**

MARTIN DJOVČOŠ A IGOR TYŠŠ

ABSTRACT

By means of historiographical and critical analysis, the present article aims to map out “the traces” of sociological concepts in the works of Jiří Levý in comparison to the works of A. Popovič and F. Miko. The aim is to survey the background and circumstances of Levý’s theories and his conclusions and to evaluate the impact of his work on what today has come to be known as the sociological turn in translation studies. The article primarily addresses the polyvalent and complex phenomenon of habitus (as defined by P. Bourdieu). Habitus is compared with Levý’s model of the translator’s decision process and Miko’s concept of experiential complex. Moreover, habitus has also enabled us to socio-critically analyze Levý’s academic career which followed a trajectory from a closed-off literary studies to an open, interdisciplinary (proto) translation studies. Thus, new conclusions are drawn about the status of translation theory in Levý’s times and possible new inspiration sources and correlations are examined. Doing so enables us to explain why Levý’s integrating theorems can be viewed as “stem cells” of translation studies. The article also contains a few necessary evaluative digressions about Slovak sociology of translation and translation history whose aim is to point out the problem of genesis amnesia (Bourdieu), that is, in essence, forgetting the past of one’s own habitus, which is so typical for young and dynamic academic disciplines.

Key words: sociology of translation, Jiří Levý (1926–1967), habitus, Pierre Bourdieu (1930–2002), genesis amnesia, history of translation studies

„Levý nezapadá do chronologickej línie západných paradigmatických obrát, pretože je poněkud předstihl jak teoreticky, tak především metodologicky.“
(Jettmarová 2016: 7)

Aj keď sa o prácach J. Levého a jeho nasledovníkov dá povedať, že ich dobou podmienená zameranosť na literárny (umelecký) preklad a východiská zakorenené v literárnej vede potenciálne obmedzujú ich „akčný rádius“, s výrokom Z. Jettmarovej možno súhlasiť – a nielen z akejsi lokálnej devótnosti. V Levého prácach a prácach jeho spolupútnikov, kolegov a nasledovníkov badať náznaky všetkých translatologických obrát, pretože svo-

jou metodologickou otvorenosťou, programovo interdisciplinárnym zameraním a docenením komunikačného hľadiska transcendujú vedecké „škatuľky“ svojej doby. Levého dielo by sme mohli považovať za pomyselnú „kmeňovú bunku“ modernej translatológie ako takej, najmä keď vezmeme do úvahy, že *Umění překlada* vznikalo v čase, keď Catford písal o takmer vyslovene rydzo lingvistickom prístupe k prekladu a tvrdil, že *preklad je problém komparatívnej lingvistiky* (1965) a Nida (1964) svojím realistickým pohľadom na možnosti ekvivalencie v preklade kládol základy komunikačného prístupu k prekladu. Keď sa s istou dávkou imaginatívnej licencie pozrieme na definíciu kmeňovej bunky, zistíme, že ide o primárne nediferencované bunky, ktoré majú schopnosť sa premeniť na iný, špecializovanejší druh buniek.¹ Analógia s translatológiou sa tu priam sama núka: schopnosť premeny umožňuje telu (translatológii) vytvoriť nové bunky a nahradiť tak špecializované tkanivá (obraty), ktorých bunky sa už deliť nedokážu. Domnievame sa, že táto „kmeňovosť“ a genetické atribúty z nej vyplývajúce je dôvod, prečo Levého dielo pretrváva, aj keď sa v translatológii neustále a takmer notoricky jeden obrat nahradzuje druhým. Práve preto, že je to dielo s nevyčerpatelným potenciálom a schopnosťou premeny v čase.

Pri štúdiu Levého diela neustále nachádzame nové podnety, ktoré nás neustále nabádajú skúmať, nakoľko má československá tradícia čo povedať súčasnosti. Pre „translatologickú súčasnosť“ v Česku a na Slovensku predstavujú sociologické prístupy v posledných rokoch priam až módnou záležitosť. V prácach niektorých autorov sa sociologické výskumy prekladu prezentujú často ako prienik do vedeckej terra incognita, ktorý si vyžaduje nové metodológie a nové prístupy. Domnievame sa však, že aj sociológia prekladu sa stala obeťou tradičnej amnézie mladého a niekedy až príliš dynamicky sa rozvíjajúceho odboru², ktorý v záchvate vlastného rozvoja zabúda na dôsledné čítanie vlastných dejín. Už len z tohto hľadiska má preto zmysel pýtať sa: Má Levý miesto v sociológii prekladu? Možno v jeho prácach nájsť sociologické koncepty s takou váhou, že nejde len o akési dodatkové zohľadňovanie sociálneho aspektu?

Veríme, že áno, no na to, aby sme zárodky sociológie prekladu v Levého diele našli, treba sa na vec pozrieť zo širšieho hľadiska. Pri našich úvahách sa preto len zbežne pozrieme do minulosti a skôr sa budeme usilovať nájsť uplatnenie jeho úvah pri praktickej analýze prekladateľského *habitu*. Vychádzame najmä z Levého prác a selektívne aj prác A. Popoviča a F. Mika, pretože sa domnievame, že ide o tri dobovo najucelenejšie teoretické systémy zohľadňujúce preklad. Pokúsime sa ich závery, podnety a inšpiračné zdroje, z ktorých vychádzajú, stručne usúvzťažniť s niektorými myšlienkami P. Bourdieua, ktorý, dalo by sa povedať, stál pri zrode (hoci zrejme nechtiac) sociologického obratu v translatológii. V druhom rade sa pokúsime poukázať na to, čo vlastne práce J. Levého – a synekdochicky aj práce A. Popoviča – predurčuje k tomu, aby boli „kmeňovou bunkou“ (aj) sociológie prekladu. Cieľom tohto príspevku, ktorý má nateraz zámerne podobu skice, je podnietiť nový kritický pohľad na dedičstvo československej teórie a poukázať na konvergencie a divergencie diskurzu o preklade na Východe a Západe.

¹ Táto triviálna definícia je voľne dostupná v slovenskej mutácii online encyklopédie Wikipédia: https://sk.wikipedia.org/wiki/Kme%C5%88ov%C3%A1_bunka (access: 20. 11. 2017).

² Takého hlasy, namierené voči mnohosti a nesúrodosti metodológií a z toho vyplývajúcich neporozumení a štiepenia odboru, sa v poslednej dobe ozývajú čoraz častejšie. Naposledy ich prehľadne zhrnul A. Chesterman vo svojej prednáške v B. Bystrici v apríli 2017.

Habitus – skúsenostný komplex – rozhodovací proces³

Za hlavný podnet k rozprúdeniu diskusie o praktických aspektoch teórie v zahraničí považujeme pojem *habitus*⁴, ako ho rozpracoval francúzsky sociológ a filozof P. Bourdieu (1972) aj v knihe *Esquisse d'une théorie de la pratique*, ktorá vyšla roku 1977 v anglickom preklade (prel. Richard Nice) pod názvom *Outline of a Theory of Practice*⁵, teda Úvod do teórie praxe, inými slovami – do praxeológie. Translatológii tento koncept predstavil D. Simeone (1998), ktorý konštatuje, že ide o pojem prínosný pre deskriptívny výskum funkcií prekladu, pretože empirickému výskumu umožňuje preklenúť bariéru medzi prekladom ako komplexnou praktickou činnosťou a jeho často redukujúcim vedeckým modelovaním tým, že zohľadní premenlivosť a „priepustnosť“ noriem a potenciál prekladateľa aktívne – hoci skôr inkrementálne – ovplyvňovať „pravidlá hry“. P. Bourdieu definuje habitus nasledovne:

„[...] systém trvalých a zdieľaných tendencií, štruktúrovaných štruktúr predurčených fungovať ako štruktúrovacie štruktúry, teda ako princípy generovania a štruktúrovania praktických činností a spoločenských predstáv, ktoré sú pravidelné a objektívne regulovateľné bez toho, aby boli výsledkom dodržiavania pravidiel. Tieto tendencie objektívne sledujú vlastné spoločenské ciele bez toho, aby vedome išli za ich dosiahnutím, a na ich nadobudnutie netreba nijakú zvláštnu danosť. Kolektív ich stanovuje a prijíma podvedome, ich vznik nepodmieňuje vyššia sila.“ (1977: 72, vlastný preklad)

Na prvý pohľad ide pre menej zainteresovaného o takmer nezrozumiteľnú definíciu. Pri bližšom pohľade v kontexte iných Bourdieuových úvah zistíme, že ide o spoločný systém pravidiel a hodnôt, ktorými sa dané spoločenstvo riadi bez toho, aby vedelo, že sa nimi riadi, a na základe tejto skúsenosti prijíma či odmieta inakosť a interpretuje realitu, teda vykonáva rozhodnutia.

P. Bourdieu tiež tvrdí, že externé pravidlá, podnety či vzory sa postupne zvnútorňujú, teda to, čo sa kedysi považovalo za nové a exotické, sa neskôr považuje za samozrejmosť. Lenže v rámci daného habitusu môžu existovať odlišnosti a modifikácie, ktoré diferencujú jedných členov spoločenstva od druhých, lebo ich spôsob generovania habitusu prebehol inak. Autor úvahy ilustruje na príklade generačnej priepasti medzi „starými“ a „mladými“. Tvrdí, že pri nich nejde o vekový rozdiel, ale o iné mechanizmy, ktoré generovali habitus rôznych vekových skupín.

Na základe toho napríklad môžeme vysvetliť rozdiely vo vnímaní prekladateľského trhu generáciou prekladateľov, ktorá pôsobila počas socializmu, teda ich systém hodnôt sa formoval pod vplyvom nutnosti existovať v centralizovanom poli kultúrnej produkcie, do ktorého fungovania rozličnými spôsobmi a do rozličnej miery zasahovalo politické gesto (Bednárová 2013: 70), a absolventmi prekladateľstva a tlmočníctva v novom tisícročí, ktorí na trh vstupujú takpovediac nezaťažení minulosťou a ich hodnotový sys-

³ Niektoré tu prezentované úvahy v modifikovanej podobe ponúkol M. Djovčoš aj v spoločnej monografii s P. Švedom *Mýty a fakty o preklade a tlmočení na Slovensku* (2017).

⁴ P. Bourdieu nebol samozrejme prvý, kto pracoval s termínom habitus. Wolfová (2014) v tejto súvislosti spomína Aristotela či T. Akvinského a v modernej teórii napríklad N. Eliasa a podobne. Analýze dejín pojmu habitus sa však venuje už D. Simeoni (1998).

⁵ V práci vychádzame z anglického prekladu knihy.

tém sa vyvíjal na základe trhovej ekonomiky a kapitalizmu.⁶ Stáva sa tak, že skutočnosti a praktiky, ktoré staršia generácia považuje za nenormálne, mladšia generácia prijíma ako samozrejmosť. To isté by sa dalo tvrdiť aj o vývoji jazyka a jazykového citu či recepčnej estetike, ale podobne aj pri vnímaní translatológie teoretikmi v Česku a na Slovensku v porovnaní so zahraničnými teoretikmi.

P. Bourdieu pripomína, že súčasťou každého habitu je historický vývoj, a vedcom vyčíta, že na tento aspekt často zabúdajú, čo skresľuje ich snahu o uchopenie objektívnej reality. Daný jav nazýva „vývojová amnézia“ (1977: 79), a práve nej sa pri úvahách o spoločenskom postavení prekladateľov a ich situácii musíme vyhnúť, lebo, ako hovorí S. Freud, „ľudská bytosť je nielen vystavená pôsobeniu bezprostredného okolia, ale ovplyvňuje ju aj kultúrny vývin, ktorý dosiahli jeho predkovia“ (2010: 94).⁷ Stav, pravidlá a hodnoty akceptované a podvedome prijímané všetkými členmi spoločenstva P. Bourdieu nazýva *doxy*.⁸ Konanie proti doxám nazýva *heterodoxa* a konanie posilňujúce *doxu*, respektíve návrat k nej, označuje ako *ortodoxa*.

V našom kontexte by sme v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia mohli podobné úvahy pripísať aj F. Mikovi či J. Levému. Najbližšie k pojmu habitus má Mikov pojem *skúsenostný komplex*, ktorý autor definuje (parafrázujeme) ako súhrn skúseností, predstáv, myšlienok, citov, záujmov a podnetov, ktoré tvoria vo vedomí človeka istý celok a ktoré sú podkladom pre komunikáciu, t. j. pre vytvorenie jazykového prejavu. Skúsenostný komplex je výberovou základňou pre konkrétny text, determinuje interpretačný rozsah, v ktorom sa môže daný text realizovať. Inými slovami, sú to realizačné možnosti recepcie, ktorá je *conditio sine qua non* bytia textu. Konkrétny text je potom výberom z týchto možností (1970: 14).

V prípade F. Míka aj P. Bourdieua vidíme, že obaja považujú podvedomú informačnú základňu za komunikačné východisko, v Bourdieuovom prípade však intenzívnejšie rezonuje hodnotový systém, zatiaľ čo F. Miko zostáva najmä na úrovni jazyka a jazykových operácií a z toho odvodzuje komunikačný postoj rečníka a pod. Ak by sme teda chceli považovať skúsenostný komplex za ekvivalent pojmu habitus, museli by sme ho rozšíriť o hodnotovo-ideologický rozmer a rozmer mediácie s presahom do akejsi spoločenskej paradigmatiky recepcie (horizontu skúseností)⁹, nazvať ho *skúsenostný komplex spoločenstva* a v definícii by sme slovo „*text*“ nahradili slovom *konanie*. O skúsenostnom komplexe by sme prípadne mohli uvažovať aj ako o výsledku pôsobenia v rámci daného habitu.

J. Levý (1967) prichádza na základe teórie hier s pojmom rozhodovací proces, na základe ktorého sa dá vysvetliť konanie prekladateľov v texte. Rozhodovací proces definuje ako „sériu za sebou nasledujúcich situácií – ťahov, ako pri hre – situácií, ktoré kladú na prekladateľa požiadavku vybrať si z určitého (a často jasne stanoveného) počtu možnos-

⁶ Na tomto príklade je možné poukázať na odlišné pôsobenie lefeverovských (1992) patronátov, napríklad ideologický versus ekonomický, hoci hranica medzi nimi zostáva neraz nejasná, keďže sa nezriedka prelínajú.

⁷ Vychádzame z prekladu a súboru Freudových úvah, ktoré zostavil a preložil M. Krankus.

⁸ K podrobnejšej analýze súčasného uvažovania o sociológii prekladu, no najmä Bourdieuovho vkladu do translatológie (hoci treba poznamenať, že autor v čase vzniku diela pravdepodobne ani netušil, že sa jeho úvahy stanú podkladom pre sociologický obrat v translatológii), odporúčame prečítať si štúdiu Z. Jettmarovej v publikácii *Myslenie o preklade* (2007). Z. Jettmarová v nej vychádza najmä z diela *Teorie jednání* (1998).

⁹ Máme tu na mysli horizont skúseností, ktorý sa reflektuje v patočkovskej fenomenológii (Patočka 2008), príp. aj vo fenomenologickej kognitívnej lingvistike (Vaňková et al. 2005).

tí“ (1967: 1171, vlastný preklad). Levý ďalej tvrdí, že každé prekladateľovo rozhodnutie ovplyvňuje nasledujúce a žiadne rozhodnutie sa nerealizuje vo vákuu, ale pod vplyvom externých činiteľov. Ak rozhodovanie prekladateľov posunieme do spoločenského kontextu ich konania, tak je vhodné analyzovať, do akej miery „dvojité normy“ umožňuje prekladateľovi slobodne sa rozhodnúť. V tomto prípade prichádzajú vhod aj Levého pojmy definičných (reprezentujúcich pole¹⁰) a selektívnych/výberových inštrukcií (reprezentujúcich trajektóriu prekladateľa v rámci poľa). Ak uvažujeme o konaní prekladateľov len z hľadiska selektívnych inštrukcií – výber v rámci dostupných možností, vzniká tak akási ilúzia slobody, pri ktorej je človek „[...] nucen prijímať rozhodnutia v situácii, v níž se neorientujeme [...] Známe dobře standardní situaci vynucené volby, kdy si smím zvolit pod podmínkou, že přijmu tu správnou volbu, takže mi zbývá jen prázdné gesto předstírání, že jsem se svobodně rozhodl pro to, co mi bylo expertním poznáním prakticky vnuceno.“ (Žižek 2011: 84).¹¹ V prípade napr. spoločenského postavenia prekladateľa a vhodného ukotvenia v spoločenskom kontexte je logické pozrieť sa na definičné inštrukcie a patronáty vplyvajúce na ich formovanie. V prípade aplikácie Levého rozhodovacieho procesu na sociológiu prekladu by sme azda mohli spochybníť len pojem „hra s dokonalou informáciou“, vzhľadom na to, že prekladateľ neraz nevie, čo má k dispozícii, lebo nevláda vlastný habitus, ale iba súčasť/výrez istého poľa. Dalo by tiež povedať, hoci to z Levého úvah priamo nevyplýva, že rozhodnutie jedného prekladateľa vzniká s ohľadom na rozhodnutia iných prekladateľov v rámci daného špeciálneho habitusu¹², čím sa vytvára akási tradícia¹³ či norma, ktorá je podkladom na interpretovanie reality a hodnotiaci postoj účastníka sekundárnej komunikácie, teda prekladu či tlmočenia¹⁴ (prekladatelia teda vlastným konaním a „štyrmi typmi rozhodnutí“ v rámci selektívnych inštrukcií tvoria inštrukcie definičné). Preto pri analýze prekladateľského habitusu či užšom slova zmysle poľa alebo trhu sa usilujeme rekonštruovať príčinu, vykonanie a následok rozhodnutí jednotlivcov alebo v skupinách v čase. Nie je teda možné analyzovať a pokúsiť sa pochopiť status quo bez toho, aby sme sa bližšie usilovali uchopiť, čo k nemu viedlo, inými slovami, treba prísť na *generatívny vzorec* konania. Vo výskume, ktorý M. Djovčoš v spolupráci s P. Švedom uskutočnil v roku 2015 a výsledky boli publikované r. 2017, sa autori prostredníctvom tejto metodiky usilovali

¹⁰ Termín chápeme v intenciách už diskutovaných diel P. Bourdieua.

¹¹ V našom argumente vyberáme citát zo Žižeka pre jeho vhodnú interpretáciu fenoménov slobody a voľby. Neriešime tu otázku chápania marxizmu u niekdajších československých a niekdajších a dnešných západných teoretikov. Upozorňujeme ale, že aj tu ide o závažný problém historickej explanácie s potenciálnym sociálnym dosahom. Kým na Západe, kde nebola skúsenosť s reálnym socializmom, sa medzi intelektuálmi marxizmus často obmedzoval na salónnu, rétorickú filozofiu, na Východe zas teoretici v humanitných vedách pred marxizmom často hľadali exil. Pre dobu príznačný príklad je v tomto zmysle výskumný projekt interpretácie umeleckého textu, ktorý koncom 60. rokov 20. storočia pod vedením F. Mika a A. Popoviča inicioval Kabinet literárnej komunikácie v Nitre a ktorý zaznamenal úspech práve preto, že umožňoval únik od marxizmom dotovanej tendenčnej práce s textom, typickej pre 50. roky. Porov. Valentová (2017). Domnievame sa pritom, že k úteku k textu a interpretácii sa uchýľoval aj Levý.

¹² Bourdieove pojmy špeciálny (obmedzený) habitus a sociálny (všeobecný) habitus (angl. special, restricted v. social, generalized) metodicky rozlišuje napríklad D. Simeoni, keď tvrdí, že je v sociologickom výskume habitov prekladateľa vhodné vychádzať z predpokladu, že habitus sa u prekladateľov formuje spočiatku v špeciálnych poliach (napríklad prekladatelia právnych textov a pod.). Simeoni dokonca spochybňuje existenciu všeobecného spoločenského prekladateľov (porov. 1998: 26).

¹³ A. Popovič (1975: 220) hovorí, že „tradícia je teda ‚normou‘ aktivity medzi prvotným a druhotným komunikátom“.

¹⁴ Podobnosť medzi P. Bourdiem a J. Levým si všimá aj Z. Jettmarová (2007: 66).

odlíšiť mýty od faktov na prekladateľskom trhu. Prečo majú prekladatelia oveľa negatívnejšie vnímanie vlastného postavenia, ako v skutočnosti je? Slovmi jednej z respondentiek:

„Postavenie prekladateľa je také, o aké sa pričínil. Neschopnosť spropagovať prácu medzi širšími vrstvami obyvateľstva má za následok jednak finančné, ale aj spoločenské podhodnotenie. Je to beh na dlhé trate, ale pokiaľ prekladateľské organizácie nezačnú diskutovať s verejnosťou, nemôžu sa čudovať, že ľudia nerozumejú ich nárokom a honorárovým požiadavkám.“

Nejde teda len o rozhodovací proces prekladateľa pri tvorbe prekladu, ale aj pri výbere textu a konania, ktorým vytvára podklad pre konanie (cenotvorba, spoločenské postavenie a pod.) Empirické výskumy (pozri použité zdroje tejto práce) ukazujú, že vzorec správania prekladateľa nemá jednotný, ale skôr dynamický a konsenzuálny charakter. Prekladateľ sa môže rozhodnúť prekročiť rámce vlastného habitu – aj keď je otázne, nakoľko si sám tieto hranice uvedomuje. Z toho vyplýva, že všeobecne prijímanú normu je možné považovať za doxu (iluzionistický preklad), polemické preklady, aktualizujúce, exotizujúce či antiiluzionistické preklady za heterodoxu a návrat k „tradíciám“ za ortodoxu. Neustále však v rámci každého spoločenstva vidíme napätie, tlak a protitlak od doxy alebo k nej. Riešenie napätia medzi ortodoxou a heterodoxou v rozhodovacom procese prekladateľa tak možno interpretovať ako súčasť selektívnych inštrukcií, ako ich definuje Levý (1967).

Pokiaľ ide o porovnanie a vlastne posúdenie súmerateľnosti pojmov habitus, skúsenostný komplex a rozhodovací proces, tieto pojmy možno dávať do súvislosti preto, že všetky tri sú postavené na modelovaní činnosti (praxe) ako štruktúry. V prípade Bourdieuho habitu ide o dynamickú štrukturujúcu štruktúru, ktorá predstavuje podvedome akceptovaný model správania; Mikov skúsenostný komplex zase predstavuje potenciálne operovateľnú paradigmatickú štruktúru vedomostí, postojov, recepčných zvykov, ktorej realizačný potenciál sa aktivizuje v situačnom kontexte; Levý aplikáciou teórie hier na analýzu prekladateľského procesu okrem iného prichádza k záveru, že prekladatelia sú vo svojej praxi pesimistickí – v praxi fungujú na základe algoritmu minimax, teda tento pesimistický princíp a nutnosť pragmatickej práce predstavujú štruktúru. Vo všeobecnosti možno odlišnosti chápania štruktúry činnosti u troch spomenutých bádateľov sumarizovať takto:

- Miko: vychádza z javu recepcie a tvorby textu – skúsenostný komplex predstavuje model štruktúr pochopenia;
- Bourdieu: vychádza z cieľavedomej činnosti – habitus predstavuje model štruktúr životnej praxe;
- Levý: vychádza z prekladu ako série rozhodnutí – rozhodovací proces prekladateľa je model štruktúr rozhodnutí.

Všetky tri pojmy postulujú rôzne aspekty štruktúry praxe. Domnievame sa preto, že ich kombináciou a interpretačným rozšírením (ako sme naznačili v predchádzajúcich riadkoch) získame vhodné nástroje na interpretáciu prekladu ako komplexnej, sociálne determinovanej a determinujúcej cieľavedomej činnosti.

Sociologické aspekty prekladu: hľadanie faktu v teórii

Tento kusý a nateraz výberový pohľad na styčné plochy medzi západnou sociológiou prekladu a Levého uvažovaním o sociálnych determinantoch prekladu oprávňuje položiť ešte jednu otázku: Na akých základoch je postavené Levého (a podľa všetkého aj Popovičovo) uvažovanie o sociologických otázkach prekladu? Dalo by sa aj Levému vyčítať – ako to v prípade Touryho a iných teoretikov očarených teóriou polysystémov sarkasticky formuloval Pym (1999), že sa „nikdy nemaznal s reálnymi štatistikami, veď na sociologické výskumy je ľahšie sa odkazovať ako ich robiť“ (107, vlastný preklad). Možno aj Levého (a eo ipso Popoviča) kritizovať za to, že sa konceptuálnu metaforu či „príbeh“ semiotiky pokúša bezo zvyšku preniesť do príliš komplexnej sociálnej sféry, ktorej obraz potom sploštuje a zjednodušuje? Nazdávame sa, že krátky pohľad¹⁵ na Levého vedeckú dráhu a jeho iniciatívy cez prizmy habitu a doxy dokazuje, že takáto kritika nie je na mieste.

Jiří Levý sa k teórii prekladu prirodzene dostal cez svoj záujem o anglo-americkú literatúru a verzoológiu a k teórii prekladu ho v prvom rade zákonite priviedli okolnosti jeho štúdia a práce. Koncom štyridsiatych rokov a začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia bolo v Československu ešte pomerne málo dobre vyškolených anglistov, znalosti o anglicky hovoriacich krajinách boli kusé, neúplné a závery často chybné, mylné, a to ani nehovoríme o už dobre zdokumentovaných ideologických skresleniach. Praktické prekladanie bolo prirodzenou súčasťou Levého štúdia, následnej vedeckej profilácie a neskoršej práce jednoducho aj preto, že sa to od neho ako anglistu prirodzene vyžadovalo, bolo to súčasťou jeho, vtedy ešte málo diferencovaného, habitu. Okrem toho však téma prekladu, zaznávaná na začiatku jeho kariéry v literárnej vede ako okrajová a marginálna, poskytla Levému istú možnosť „exilu témy“ a slobodné pole pôsobnosti (porov. Osolobě 1994). V ortodoxii literárnej vedy (veď už len pozrime na ďalší z Levého vedeckých záujmov, verzoológiu) tak organicky vytvára priestor pre menej ortodoxné otázky: napríklad o vplyve prekladov na prijímajúcu literatúru, o vzťahoch medzi poetikou prekladov a poetikou pôvodnej tvorby a v neposlednom rade aj otázky týkajúce sa sociologických determinantov prekladu. Treba pritom dodať, že sociológia sa, podobne ako štrukturalizmus, v kruhoch československej vedy oficiálne zaznávala ako „buržoázna paveda“ a opäť hovoriť sa o nej oficiálne začína až v šesťdesiatych rokoch a že sociológia nie je pre českú literárnu vedu neznámy pojem. Máme tu na mysli pojem *sociológia literatúry*, ktorého pole pôsobnosti K. Krejčí už v tridsiatych a štyridsiatych rokoch chápe ako prirodzené rozšírenie (štrukturalistických) výskumov estetického pôsobenia diel, pretože sa domnieva, že každé literárne dielo je „pojtkem určitého počtu sociálnych jednotek, které

¹⁵ Samozrejme, toto je post hoc interpretácia, no sme presvedčení, že je na mieste. Podobnú trajektóriu od praxe prekladu k teórii prekladu a k čoraz vyššej špecializácii v jej rámci, alebo od tradičného filologického výskumu cudzieho jazyka k výskumu prekladu ako súčasťou dejín kultúrneho priestoru sa ukazuje aj v profesijných „príbehoch“ iných zakladateľských osobností československej translitológie. Porovnaj napr. spomienky J. Vilikovského v Magová, Passia (2015). Aj dobové materiály v čase, keď sa v 60. a 70. rokoch 20. storočia formovala československá teória prekladu, ukazujú, že samostatná a plnoprávna teória prekladu bola spočiatku medzi humanitnými vedcami akceptovaná len s veľkými výhradami. Porovnaj v tomto kontexte symptomatické vyjadrenie literárneho komparatistu J. Hvičša v recenzii na Popovičovu monografiu *Preklad a výraz*, keď tvrdí, že len pri najlepších komparatívnych interpretáciách sa mu „podarilo kompenzovať nesprávny príklon k autonómnemu chápaniu teórie prekladu.“ (1968: 57)

spojuje pasívním prožitkem vnímání svého obsahu i formy, ale často i aktivní reakcí, která odtud vyplývá“ (2008: 53).¹⁶

Levého volania po interdisciplinárnych prienikoch literárnej vedy s inými oblasťami poznania často sprevádzajú sondy do minulosti odboru, na ktorých dokazuje, že interdisciplinárny prístup ani zďaleka nebol doménou jeho súčasnosti. Pohľad do minulosti, snaha o poznanie a popisovanie najvýznamnejších výrokov o preklade a zároveň výkonov prekladateľského povolania boli predsa prvým významným príspevkom J. Levého do rodiacej sa teórie prekladu. Jeho *České teorie překladu* (1957) sa dočkali nielen pozitívneho prijatia a v mnohých ohľadoch stimulovali diskurz o problémoch prekladu¹⁷, ale upriamili pozornosť na dynamiku vzťahu medzi deklarovaným a realizovaným, medzi poetikou a normou, a tiež naznačili, ako preklad spoluutvára kontúry kultúrneho priestoru. Pri pohľade na Levého prácu a aktivity s ňou súvisiace a z nej vychádzajúce vidíme, že svojim pôsobením integruje „klasickú“ literárnu vedu s otázkami spojenými s prekladateľskou praxou. Možno tak povedať, že sa mu podarilo teóriu prekladu dostať z periférie (heterodoxie) bližšie k polohám ortodoxie, čiže do centra záujmu a bližšie k širšej akceptácii v habite literárnej vedy, v dôsledku čoho Levý vlastne prispel k vytváraniu vlastného habitu translatológie.¹⁸

Že nešlo v tomto prípade o zhodu náhod, naznačuje aj Levého príspevok v časopise *Babel* (Levý 1964), kde sa v zhode s programovou požiadavkou po 5. kongrese FIT-u v Lahti formulovanou ako snahu o historické a sociálne docenenie prekladu (Radó 1967) vyjadruje na margo dejín prekladu v Československu. Vo všeobecnosti možno teda Levého teóriu prekladu historicky rámcovať troma zdrojmi, z ktorých vychádzala:

1. poznanie reálneho stavu českého prekladateľstva, jeho tradícií a myslenia v komparácii s myslením o preklade vo svete;
2. vlastná prekladateľská a pedagogická prax;
3. integrácia interdisciplinárnych prístupov do teórie prekladu na báze funkčných modelujúcich vedeckých analógií (Krupa 1990), napr. preklad a divadlo, preklad a jazykoveda, preklad a teória informácie.

Tieto determinanty Levého snahy o teóriu prekladu preduroujú k principiálnej otvorenosti hľadísk i stanovísk, z čoho vyplýva, že vlastne nejde o ortodoxný a uzavretý vedecký systém, ale o dynamický a otvorený súbor postulátov o podstate prekladateľskej činnosti

¹⁶ Iróniou dejín literárnej vedy pritom zostáva, že najväčších excesov a skreslení v aplikácii sociologickej metódy na literatúry sa dopustili ruskí literárni vedci 2. pol. 19. storočia. Porov. Pospíšil, Zelenka (2008: 8).

¹⁷ V slovenskom kontexte Tyššov výskum periodika pre mladú literatúru a kultúru *Mladá tvorba* (2016, 2017) ukazuje, že Levého *České teorie překladu* boli na prelome r. 1958 a 1959 nielen hojne recipované, ale že boli jedným z uholných kameňov začiatkov diskusie o aktuálnych otázkach prekladu.

¹⁸ K vytváraniu habitu translatológie prispeli Levého aktivity v československom prekladateľskom hnutí, ale aj v medzinárodných prekladateľských organizáciách (napríklad účasť na kongrese FIT-u vo fínskom Lahti v r. 1966), vďaka ktorým si bádatelia skúmajúci preklad v Československu a v zahraničí vymieňali informácie, publikovali spolu a spoluorganizovali konferencie a výskumné pobyty (najvýznamnejšia konferencia v Bratislave v r. 1968). Konkrétne k začiatkom tejto spolupráce z optiky aktivít členov nitrianskeho Kabinetu literárnej komunikácie pozri Valentová (2017). O habite translatológie, ktorého bázu definuje spoločnými inštitúciami (katedry a výskumné ústavy, možnosť akreditovaného profesijného rastu), spoločnou lingua franca (angličtina), spoločnými komunikačnými platformami (významné časopisy ako *Target* a *Babel* a vydavateľstvá ako Benjamins a i.), hovoril už v r. 2005 D. Simeoni na tarragonskom seminári Seminar on sociocultural approaches v diskusii s G. Tourym a M. Croninom (2005).

vedome formulovaný v konkrétnom čase a priestore. Pre Levého je preto príznačné, že sa pokúša hľadať v literárnej vede *faktum* tým, že argumentuje v prospech verifikovateľnej metodológie, a preto otvára literárnu vedu podnetom z exaktných vied (najmä teórie informácie, porov. Levý 1971), no zároveň dodáva, že literárnej vede by stále malo ísť „o konkrétni průběh estetického procesu a sklad estetických objektů“ (1971: 22). Jeho známe metodické analógie, komparácie a kontrasty majú heuristický charakter, nejde mu pri nich „o nějakou akademickou systematiku“, ale o vytvorenie analógií, ktoré by boli „empirickou oporou [...] pro některé zatím méně propracované disciplíny“ (Levý 1998: 86).

Ak takto chápané ciele vedeckého uvažovania J. Levého len pre ilustráciu porovnáme s tým, ako sa vyvíjalo chápanie teórie prekladu u A. Popoviča, treba konštatovať niekoľko aj pre našu tému závažných rozdielov. V 70. rokoch 20. storočia sa Popovičovo uvažovanie o preklade už neviaže na praktické prekladanie a ani príklady z dejín prekladu (ako to bolo vo výskume zdokumentovanom v monografiách z r. 1963 a 1968), ale cieľom je tu systematizácia prekladu ako komunikácie podľa a priori určených modelov „preklad ako text“ a „preklad ako metatext“¹⁹, v oboch prípadoch s presahmi do semiotiky. Takáto systematizácia mala byť vedecky rigorózna („štruktúrna“, klasifikujúca a definovaná) a integrálna. Príznačné je v tomto kontexte Popovičovo vyjadrenie o tom, ako sa jeho práca líši od Levého:

„V niektorých bodoch sa s Levým rozchádzame, predovšetkým v prísnejšom odlišovaní dvoch rovín výkladu, komunikačnej a textovej, ďalej v rozlišovaní metakomunikačného kontextu ako aj v uplatňovaní štruktúrnej typológie pri klasifikácii jednotlivých javov na komunikačnej i textovej rovine. Na rozdiel od Levého sústredujeme sa na modelovanie prekladateľského procesu vo všetkých jeho dimenziách.“ (1975: 17)

U Popoviča teda vidíme dôraz na systematickosť a uzavretosť oproti Levého heuristickému modelovaniu (na základe praxe prekladu) a otvorenosti a snahu o integrálnosť a integrovanosť (čo badať aj z jeho tendencií budovať vlastné pojmoslovie), kde sa Levý snaží budovať teóriu *integrujúcu*.

Obidva staršie pokusy o teoretické modelovanie prekladu vo svojom úplnom jadre obsahujú sociologické koncepty, ktoré vonkoncom nie sú len poznámkami „na záver“²⁰ a ktoré sú mimoriadne užitočné. Zároveň však hlbší pohľad na jadro týchto systémov objasňuje, ako by sme sociológiu v diele J. Levého mali chápať. Literárny historik a verzológ Levý vychádza z historického fenoménu textu a neortodoxne sa vo svojej dobe zameriava na jeho vtedy periférny aspekt – fakt prekladu textu z jednej literatúry do druhej. V snahe o čo najväčší stupeň verifikovateľnosti svojich postulátov otvára svoju koncepciu všetkým reálnym aspektom, ktoré s fenoménom prekladu súvisia. Sociálny aspekt – aj

¹⁹ V tomto kontexte historickú hodnotu a oprávnenosť týchto variantných prístupov interpretuje M. Valentová: „Nitrianska skupina sa pod spoločným Mirkovým a Popovičovým vedením začala formovať v znamení súdobých literárnovedných trendov – v znamení interpretácie umeleckého textu a literárnej komunikácie. [...] Aj v prípade teórie literárnej komunikácie budovanej nitrianskou skupinou je jej jadrom teória textu. Vzhľadom na to, že skupina mala dvoch lídrov, aj táto teória má dva varianty – mikovský zameraný na teóriu textu ako takeého, t. j. textu vôbec, a textu špecifického, t. j. textu literárneho, umelecky hodnotného diela, a popovičovský zameraný na teóriu metatextu, t. j. textu o texte a medzitéxtového nadväzovania. Tieto varianty sa však nelíšia iba predmetom výskumu, ale aj v riešení dichotómie textu a komunikácie.“ (2017: 10–11)

²⁰ Popovič tento nie šťastný prívlastok dáva v *Teórii umeleckého prekladu* (1975) kapitole o praxeológii.

keď v jeho dobe zaznávaný a odsúvaný na perifériu – je v tomto kontexte reálny fakt textu, ktorý dobrá (užitočná, verifikovateľná, vedecká, akceptovateľná a praktická) teória prekladu musí doceniť. Sociológia prekladu – aj keď v Levého diele „prehovára“ často „iba“ cez sociálny aspekt a často zdanlivo iba z marga, keďže hlavné ciele Levého prác sú iné – je integrálnou súčasťou jeho integrujúcej koncepcie prekladu.

Sociológia prekladu? Od konceptov k prístupom

Na Slovensku i v zahraničí sa sociológia prekladu prezentuje ako relatívne nová disciplína, ktorej ústredným bodom výskumu sa stáva prekladateľ a jeho spoločenské postavenie či vplyv na kultúru v rámci daného spoločenstva. Pojem sociológia prekladu sa však takmer simultánne vyskytuje v zakladateľských prácach J. S. Holmesa a A. Popoviča.

Aj napriek tomu nemá systematický výskum v oblasti sociológie prekladu na Slovensku ani v zahraničí dlhú tradíciu. A. Popovič však sociológiu prekladu ako oblasť výskumu v rámci praxeológie vyčlenil už v roku 1971.²¹ J. S. Holmes zase o sociológii prekladu, hoci nepriamo, ale v rámci funkčne orientovanej deskriptívnej translatológie, hovorí už v roku 1972 v článku „The Name and Nature of Translation Studies“ [Názov a podstata translatológie].

A. Popovič tvrdí: „Sociológiu zaujíma preklad ako prejav spoločenskej komunikácie. Sleduje preklad ako (akt spoločenského a kultúrneho povedomia v rámci pôsobnosti inštitúcií a individua (vydavateľská politika, kultúrne vzťahy a podobne)“ (1975: 287). Ďalej uvádza, že „celá oblasť sociológie prekladu sa doteraz ponechávala napospas živelnému vývinu. Je len prirodzené, že absencia vedeckého výskumu na nej zanechala stopy“ (1975: 240). A. Popovič zaraďuje sociológiu prekladu pod praxeológiu prekladu, ktorú definuje ako „disciplínu, ktorej predmetom je programovanie prekladateľskej praxe objektívnymi metódami (štatistický aspekt, sociológia, teória informácie) a analýza prekladateľskej praxe z hľadiska konfrontácie systému vedy o preklade a spoločensko-kultúrnych potrieb. Je zároveň i teóriou spoločenskej realizácie prekladu“ (1975: 282–283). Podobné úvahy nájdeme napríklad aj v Levého stati „Geneze a recepcie literárneho diela“ v knihe *Bude literární věda exaktní vědou?* (1971). Pri pohľade na dané úvahy sa nedá nesúhlasiť s Popovičovým tvrdením o „živelnom vývine“ a donedávna by sme aj o súčasnej sociológii prekladu na Slovensku mohli povedať to isté.

²¹ Hlbší výskum textov ukazuje, že pojmy praxeológia a sociológia Popovič po prvý raz používa v práci *Poetika umeleckého prekladu* (1971) a odvtedy sa v jeho uvažovaní a pojmosloví objavujú pravidelne. Výskum jeho písomnej pozostalosti však ukazuje, že v r. 1972 – teda tri roky pred publikovaním jeho najznámejšej práce, z ktorej sa často rekonštruuje jeho koncept praxeológie, čiže *Teórie umeleckého prekladu* (1975) – sa Popovič (spolu s A. Jedličkom) chystal napísať publikáciu nazvanú *Praxeologické problémy slovenského prekladu*, ktorej cieľ v edičnom návrhu definuje nasledovne: „Úlohou publikácie je analyzovať súčasný stav slovenského umeleckého prekladu z praxeologického aspektu. Pod praxeologickým aspektom slovenského umeleckého prekladu sa tu rozumie analýza predpokladov, programu a výsledkov, a to vo viacerých smeroch.“ Publikácia sa podľa návrhu mala zaoberať štatútom prekladateľa, prekladateľskou činnosťou a vydavateľom, prekladateľským programom a čitateľom. Za prístup do archívu A. Popoviča ďakujeme Márii Valentovej. Dodáme ešte, že dosiaľ nie je jasné, odkiaľ Popovič čerpal podnety pre uvažovanie o praxeologických aspektoch translácie. K možným súvislostiam s ekonomickou teóriou a prehľad chápania tohto pojmu pozri v Tyšš (2017).

Nereflektovanie prekladu ako spoločenského aktu, prekladateľa ako jeho tvorcu či sociálneho činiteľa a nemapovanie situácie na prekladateľskom trhu, prirodzene, vedie k chaosu a neschopnosti urobiť informované rozhodnutie, a to či už pri výbere textu na preklad, pri stanovení ceny za preklad alebo tlmočenie a v neposlednom rade i pri posudzovaní kvality (nech je to čokoľvek). Navyše, absencia empirického výskumu v oblasti sociológie prekladu na Slovensku, a teda aj nedostatočné povedomie o širších ekonomických aj kultúrnych súvislostiach prekladateľskej práce, nepriamo podporovalo neraz veľmi iracionálne rozhodovanie prekladateľov a tlmočníkov, čo viedlo k tvorbe a šíreniu mnohých mýtov o situácii a možnostiach prekladateľov. Práve preto sa postupne prekladateľské povolanie v istom čase deprofesionalizovalo a azda i čiastočne degradovalo, aj keď situácia nie je taká pesimistická, ako sa mnohým zdá.

Sociologické výskumy sa na Slovensku systematickejšie „rozbehli“ zhruba od roku 2010, o čom svedčia napríklad i práce R. Lička²² (2014) M. Štefkovej (napr. 2015) či I. Tyšša (2016, 2017). Zaujímavá je však aj staršia práca J. Rakšányiovej (2005). Ani predtým však neabsentovali, ale nezaraďovali sme ich „oficiálne“ pod sociológiu prekladu, lebo, ak prijmeme za svoje Vilikovského tvrdenie, že „prekladom si kultúra uvedomuje samu seba“ (1984: 228) a neplatí to len pre umelecký, ale i iný ako umelecký preklad, majú na zreteli Popovičovu definíciu sociológie prekladu, môžeme každú odbornú prácu reflektujúcu ideológiu či spoločnosť v preklade spätne priradiť k sociológii prekladu, za čo podľa nášho názoru vďačíme najmä Levému a Nitrianskej škole. Problém však vidíme predovšetkým v tom, že autori využívajú väčšinou kvalitatívne metódy výskumu a interpretácie, a nie aj kvantitatívne či štatistické metódy, vďaka ktorým by ich bolo už na prvý pohľad možné identifikovať ako sociologické či praxeologické práce. Špecifikom – a možno v istom zmysle problémom (z hľadiska prezentácie) – spomenutých slovenských prác so sociologickým presahmi je, že sociologické, kulturologické či ideologické determinanty translácie skúmajú na pozadí dejín prekladu. V týchto prácach kvantitatívne metódy a štatistika pritom nemajú dostatočnú hodnotu bez explanácie a historickej kritiky (pojmy A. Pyma 2010, vlastný preklad). Často tu teda vo vzťahu k štatistike pristupuje ešte otázka historickej a kultúrnej relevancie, ktorú možno posúdiť iba komparáciou s inými údajmi a interpretačným docenením v kontexte „kultúrnych okolností a súvislostí recepčného diania“ (porov. Vajdová 2009: 183).

V zahraničí sa pojem sociológia v súvislosti s prekladom azda po prvý, určite však najvýraznejší raz, skloňuje v už spomínanej práci J. S. Holmesa (1972)²³. A hoci sociológiu prekladu spomína len okrajovo, môžeme práve tu hovoriť o prvom závažnom volaní po jej vzniku, ktoré bolo vypočítané až o takmer tridsať rokov. J. S. Holmes hovorí, že úvahy o funkčne orientovanej deskriptívnej translológii by sa mali zamerať na popisovanie úlohy, ktorú plnia preklady v prijímajúcej kultúrno-spoločenskej situácii, a teda že nejde o štúdium textov v pravom slova zmysle, ale skôr o štúdium kontextov. Práve takáto orientácia výskumu by podľa neho mohla viesť k vzniku sociológie prekladu. Keď sa však nad tým zamyslíme a odmyslíme si prehistorické chápanie prekladu ako rýdzo jazykovej operácie, prideme na to, že to predsa translológia robila vždy, a s prižmúrením oka by

²² R. Ličko sa v publikácii *Translation into English as a Foreign Language: A Slovak Survey* [Preklad do angličtiny ako cudzieho jazyka: prieskum slovenského trhu] ako prvý na Slovensku zmapoval situáciu prekladu do anglického jazyka a nepriamo detabuizuje tému prekladu do cudzieho jazyka.

²³ V našej práci vychádzame z Holmesovho textu z roku 1987.

sme aj Nidove (1964) ranotranslatologické úvahy mohli zaradiť do tejto paradigmy, hoci by sme museli hľadať veľmi pozorne.

V čom je teda súčasná sociológia prekladu v zahraničí výnimočná, že ju môžeme považovať za samostatnú disciplínu? Prečo hovoríme o sociologickom obrate?²⁴ Najmä preto, lebo pozornosť výskumníkov sa zameriava na prekladateľa ako osobu a jej pôsobenie v spoločnosti, a nie na texty, ktoré táto osoba produkuje. Otázkou zostáva, či sa dá skúmať prekladateľ bez textu a text bez prekladateľa, respektíve či takéto výskum vedie aspoň k snahe o objektívne poznanie situácie v celosti.²⁵ A. Chesterman (2009) navrhuje zamerať sa v rámci sociológie prekladu na *sociológiu prekladov*, *sociológiu prekladateľov* a *sociológiu prekladania* a v súvislosti so zvýšenou pozornosťou na prekladateľa navrhuje vznik novej disciplíny, ktorú nazýva *TranslatOR Studies*, teda transláTORológia, ktorá by sa pri štúdiu osobnosti prekladateľa mala sústrediť primárne na tri základné aspekty výskumu: *kultúrne* (ideológia, etika, dejiny), *kognitívne* (psychologické procesy, emócie, postoje) a *sociologické* (spoločenské vzťahy, inštitúcie, spoločenské postavenie, pracovné postupy). Opäť si myslíme, že pri úsilí o aspoň sčasti objektívny výskum a interpretáciu výsledkov nie je možné sústrediť sa izolovane na jednotlivé oblasti, keďže všetky sa prelínajú a ovplyvňujú jedna druhú.

Ak by sme porovnali vývoj a dnešné vnímanie sociológie prekladu na Slovensku a v zahraničí, mohli by sme skonštatovať, že v inonárodnom kontexte sa sústreďuje najmä na emočno-hodnotové naladenie osobnosti prekladateľa, pričom u nás sa zameriava takmer výlučne na trhové aspekty prekladu, na vzdelanie a pod.

Čo je to teda sociológia prekladu v kontexte našich predchádzajúcich úvah? Veľmi stručne by sme mohli povedať, že ide o súčasť translátológie, patriacu pod praxeológiu prekladu, ktorá sa zaoberá vzájomným vzťahom spoločnosti a prekladateľa/tlmočníka a sleduje jeho vývoj na základe kultúrnych, ideologických a trhových vplyvov, pričom berie do úvahy vplyvy vnútorné (psychologicko-talentové, vzdelanostné a skúsenostné) a vonkajšie (spoločenské prostredie, vývoj dopytu a ponuky na trhu a pod.). Má pritom na zreteli, že vonkajšie vplyvy sa v čase a priestore zvnútorňujú a naopak. Sociológia v kontexte prekladu zároveň skúma správanie prekladateľov ako heterogénnej skupiny, ktorej interakcia navonok (k zadávateľom prekladov), ale aj dovnútra (v kontexte interpersonálnych vzťahov) významne ovplyvňuje možnosti a správanie prekladateľa – jednotlivca. Nesmieme zabudnúť, že ako základné výskumné nástroje využíva kvantitatívne (štatistické), ale i kvalitatívne metódy a zistenia interpretuje v širšom kontexte.

²⁴ Treba mať na pamäti, že len preto, že je daná oblasť výskumu momentálne v centre pozornosti, iné smerovanie nemusí byť nesprávne. „Klapkovité“ zameranie sa len na to, čo je momentálne „v kurze“, predznamenáva skôr stádovitosť než vedeckú invenciu. Ak sa niečomu venuje väčšina výskumníkov, to ešte neznamená, že sa nemýlia. Tiež treba spomenúť, že viaceré paradigmy môžu fungovať súčasne a popieranie tejto skutočnosti vedie akoby k neustálemu objavovaniu teplej vody (napríklad v súčasnosti „znovuobjavenie“ tzv. východoeurópskej translátológie).

²⁵ O syntetizujúci prístup k problematike, teda o spojenie analýzy textu s analýzou postavenia prekladateľa, sa pokúsil Djovčoš (2012).

Miesto záveru

Sociológia prekladu je disciplína, ktorú s troškou esejistickej licencie môžeme označiť za paradoxne mladú disciplínu (resp. poddisciplínu) translatológie. Samozrejme, jej korene sú staré. Jej historické osudy sú v dejinách československej literárnej vedy mimoriadne rozporuplné: už krátky exkurz do diela J. Levého s komparatívnou sondou do diel F. Mika a hlavne A. Popoviča ukazuje, že sa jej v dejinách literárnej vedy v päťdesiatych rokoch 20. storočia dostalo zaznávania, neskôr, vo formatívnom období československej translatológie (šesťdesiate a najmä sedemdesiate roky) sa o nej mohlo hovoriť len za pomoci príslušnej kamufláže, a preto sa k nej dnes musíme vracat práve cez kritické čítanie základných diel. Akokoľvek sa táto disciplína a obrat, ktorý so sebou prináša, môže zdať módna, nazdávame sa, že jej budúcnosť a produktivnosť sú veľmi neisté. Rozhodne sa jej však treba venovať a kriticky na ňu reagovať. Preto nemožno pri úvahách o sociológii prekladu obchádzať ani J. Levého, ktorého práca ponúka slušný pojmový aparát, ktorý po „oprášení“ môže ponúknuť veľmi solídnu explikačnú základňu ako to dokazuje na viacerých miestach aj Z. Jettmarová. Levého slovami „Psaní o problémech překladu má podle mého názoru nějaký smysl, jen pokud přispívá k naší znalosti činitelů ovlivňujících překladatelovu práci a její kvalitu [...]“ (Levý 1971: 147).

Rekonštrukcia rozhodovacieho procesu prekladateľov vo vzťahu k sociálne determinovaným a determinujúcim (habituálnym) činnostiam rozhodne prispieva k takémuto poznaniu a treba sa jej venovať. Podobne by sa v diele J. Levého, ale aj iných starších bádateľov, ktorí svojím výskumom prispeli k rozvoju translatológie, dali nájsť aj iné sociologické podnety. Tento príspevok snáď objasňuje základné predpoklady a aspoň rámcovo aj možné nebezpečenstvá archeológie sociológie prekladu pri čítaní klasikov českej a slovenskej translatológie. Nebezpečenstvá – alebo problémy – archeológie takto špecifického diskurzu sú trojaké:

1. problémy interpretácie: prílišná interpretácia (s rizikom nadinterpretácie) vedie v konečnom dôsledku k nerešpektovaniu princípu exteriority, ktorý je fundamentálnym princípom foucaultovskej archeológie diskurzu²⁶;
2. problémy relevancie: na tomto mieste treba expressis verbis zopakovať, že Levého a ani Popovičovo dielo nie je o sociológii prekladu, no sociologické rámce prekladu ani jeden z nich neobchádza. K „hľadaniu“ sociológie prekladu treba preto pristupovať nanajvýš citlivo a vždy s ohľadom na celkové rámce uvažovania daného bádateľa;
3. problémy pojmoslovia: naša štúdia ukázala, že pri „hľadaní“ sociológie prekladu je veľkým problémom nekongruencia pojmoslovia a pojmových systémov, pretože každý z klasikov československej translatológie vychádzal aspoň z mierne odlišných východísk.

Aj napriek zmieneným problémom sa však domnievame sa, že archeológia sociológie prekladu rozhodne nie je mlátenie prázdnej slamy, a preto vyslovujeme nádej, že týmto príspevkom podnietime ďalšiu diskusiu a azda aj ďalší výskum.

²⁶ Pregnantne ju formuluje M. Marcelli: „Na rovinu diskurzu sa archeológia neprepracovala preto, aby odtiaľ zostúpila k pôvodu, základu, skrytému zmyslu a všetkým ostatným príslubom pre hľadačov hĺbok; nijaké zostupovanie pod diskurz sa v archeológii nekoná, zakazuje to požiadavka zaujať stanovisko exteriority, zostať pri výpovediach a skúmať formu pozitivity, ktorá ich charakterizuje.“ (2005: 90).

BIBLIOGRAFIA

- Bednářová, Katarína (2013) *Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I: Od sakrálného k profánnu*, Bratislava: VEDA.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*, trans. Richard Nice. New York: Cambridge University Press.
- Catford, J. C. A. (1965) *A Linguistic Theory of Translation*, Oxford: Oxford University Press.
- Djovčoš, Martin (2012) *Kto, čo, ako a za akých podmienok prekladá: prekladateľ v kontexte doby*, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.
- Djovčoš, Martin, Šveda, Pavol (2017) *Mýty a fakty o preklade a tlmočení na Slovensku*, Bratislava: VEDA.
- Freud, Sigmund (2010) *Myšlienky a úvahy*, ed. a prekl. Milan Krankus, Bratislava: Európa.
- Holmes, James S. (1987) 'The name and nature of translation', in Gideon Toury (ed.) *Translation across cultures*, New Delhi: Bahari Publications, 10–25.
- Hvišč, Jozef (1968) 'Preklad ako výraz', *Mladá tvorba* 12 (9): 56–58.
- Chesterman, Andrew (2009) 'The Name and Nature of Translator Studies', *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 42: 13–22: <https://tidsskrift.dk/her/article/view/96844/145601> (access: 30. 10. 2017).
- Jettmarová, Zuzana (2007) 'Spoločenská a sociologická orientace dnešní západní translologie', in Libuša Vajdová (ed.) *Myslenie o preklade*, Bratislava: Kalligram/Ústav svetovej literatúry SAV, 56–81.
- Jettmarová, Zuzana (2016) *Mozaiky prekladu – Translation Mosaics: K devadesátému výročí narození Jiřího Levého*, Praha: Karolinum.
- Krejčí, Karel (2008) *Sociologie literatury*, Praha: Grada.
- Krupa, Viktor (1990) *Metafora na rozhraní vědeckých disciplín*, Bratislava: Tatran.
- Lefevere, Andre (1992) *Translation/History/Culture: A Coursebook*, London: Routledge.
- Levý, Jiří (1963) *Umění překlada*, Praha: Československý spisovatel.
- Levý, Jiří (1964) 'Translation in Czechoslovakia', *Babel* 10(2): 73–76.
- Levý, Jiří (1967) 'Translation as a decision process', in *To Honor Roman Jakobson, Essays on the Occasion of His 70th Birthday*, vol. 3, The Hague: Mouton, 1171–1182.
- Levý, Jiří (1971) *Bude literární věda exaktní vědou?*, Praha: Československý spisovatel.
- Levý, Jiří (1998) *Umění překlada*, podle 1. vydání, vydaného nakladatelstvím Československý spisovatel v Praze, 1963, a německé verze *Die literarische Übersetzung* [...], Praha: Ivo Železný.
- Ličko, Roman (2014) *Translation into English as a Foreign Language: A Slovak Survey*, Banská Bystrica: Belianium.
- Magová, Gabriela and Radoslav Passia (eds.) (2015) *Devět životov: Rozhovory o preklade a literárnom živote*, Bratislava: Kalligram.
- Marcelli, Miroslav (2005) *Michel Foucault, alebo Stať sa iným*, Bratislava: Kalligram.
- Miko, František (1970) *Text a štýl: K problematike literárnej interpretácie*, Bratislava: Smena.
- Nida, Eugene A. (1964) *Toward a Science of Translating*, Leiden: Brill.
- Osolobě, Ivo (1994) 'Anachronismy Jiřího Levého', in *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity Studia Minora Philosophicae Universitatis Brunensis*, D 41, Brno: Filozofická fakulta Brněnské univerzity.
- Patočka, Jan (2008) *Fenomenologické spisy I: Přirozený svět*, Praha: OIKOYMENH.
- Popovič, Anton (1963) *Ruská literatúra na Slovensku v rokoch 1863–1875*, Bratislava: SAV.
- Popovič, Anton (1968) *Preklad a výraz*, Bratislava: SAV.
- Popovič, Anton (1971) *Poetika umeleckého prekladu: Proces a text*, Bratislava: Tatran.
- Popovič, Anton (1975) *Teória umeleckého prekladu: Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*, Bratislava: Tatran.
- Popšíšil, Ivo, Zelenka, Miloš (2008) 'Předmluva: Sociologie literatury a komparatistické impulsy Karla Krejčího v meziválečném období (mezi sociologismem a strukturální estetikou)', in Karel Krejčí, *Sociologie literatury*, Praha: Grada.
- Pym, Anthony (1999) 'Okay, So How Are Translation Norms Negotiated?', in Christiane Schäffner (ed.) *Translation and Norms*, Clevedon: Multilingual Matters, 106–112.
- Pym, Anthony (2010) *Method in Translation History*, reprinted, Manchester: St. Jerome.

- Pym, Anthony et al. (2012) *The status of the translation profession in the European Union*, DGT/2011/TST: Final Report, Brussels: European Commission.
- Radó, György (1967) 'Approaching the History of Translation', *Babel* 13(3): 169–173.
- Rakšányiová, Jana (2005) *Preklad ako interkultúrna komunikácia*, Bratislava: Anapress.
- Simeoni, Daniel (1998) 'The Pivotal Status of the Translator's Habitus', *Target* 10(1): 1–39.
- Simeoni, Daniel (2005) '[On sociocultural approaches to translation]', in *Seminar on sociocultural approaches* (Touy, Simeoni, Cronin), Tarragona: Universitat Rovira i Virgili: <https://www.youtube.com/watch?v=EDlwShfnpIU> (access: 25. 10. 2017).
- Štefková, Marketa (2015) 'Právna komunikácia v kombináciách málo rozšírených jazykoch', in *Lubica Medvecká (ed.) Odborný preklad 6: Preklad z/do málo rozšírených jazykov 3*, Bratislava: SSPOL.
- Tyšš, Igor (2016) *Ideológia a preklad: Obraz sveta v prekladoch americkej literatúry v r. 1948–1989*, dizertačná práca, Nitra: Katedra translológie FF UKF v Nitre.
- Tyšš, Igor (2017) *Teoretické a materiálové sondy do praxeológie a dejín prekladu americkej literatúry na Slovensku v období socializmu: Mladá tvorba a Beat Generation*, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Vajdová, Libuša (2009) *Sedem životov prekladu*, Bratislava: VEDA.
- Valentová, Mária (2017) *Modely umeleckej komunikácie v kontextoch histórie Nitrianskej školy*, dizertačná práca, Nitra: Ústav literárnej a umeleckej komunikácie FF UKF v Nitre.
- Vaňková, Irena et al. (2005) *Co na srdci, to na jazyku: Kapitoly z kognitívni lingvistiky*, Praha: Karolinum.
- Vilikovský, Ján (1984) *Preklad ako tvorba*, Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Wolf, Michaela (2014) 'The sociology of translation and its "activist turn"', in Claudia V. Angelelli (ed.) *The Sociological Turn in Translation and Interpreting Studies*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Žižek, Slavoj (2011) *Jednou jako tragedie, podruhé jako fraška aneb Proč musela utopie liberalismu zemřít dvakrát*, prekl. Radovan Baroš, Praha: Rybka Publishers.

RÉSUMEN

Jiří Levý (1926–1967) es uno de los teóricos traductológicos más destacados de Checoslovaquia. Introduce nuevos temas a la traductología de su época, sus concepciones son abiertas y cubren una parte muy amplia de la disciplina. Por lo tanto, Levý es considerado uno de los fundadores de esta disciplina. El presente estudio explora críticamente las "huellas" de los conceptos sociológicos en los trabajos de J. Levý, y los de A. Popovič y F. Miko confrontados con los trabajos de Levý. El objetivo de este estudio es determinar si las bases y las conclusiones de Levý son relevantes en la traductología contemporánea, que se caracteriza por el giro sociológico. El estudio trata, desde el punto de vista crítico-analítico, un fenómeno muy complejo y difícil de definir llamado habitus. La traductología ha adoptado este término de la obra del sociólogo y crítico francés Pierre Bourdieu. Por este motivo, en la primera parte del estudio asociamos el término habitus con el modelo del proceso decisorio del traductor (Levý) y con el término de F. Miko, el complejo experiencial. En esta parte, examinamos la definición de estos términos y consideramos las posibilidades de la ampliación de dichos términos, teniendo en cuenta los problemas relacionados con este proceso. En la segunda parte, interpretamos la obra de Levý desde el prisma de la sociología crítica. El término habitus nos permite analizar sociológica y críticamente el propio habitus del trabajo académico de Levý desde la perspectiva de la ciencia de la literatura, el cual consigue convertir la disciplina cerrada de la traductología a la disciplina abierta e interdisciplinaria que conocemos hoy en día. De una manera diferente, destacamos las circunstancias de la teoría de traducción en el período estudiado, sus inspiraciones e influencias, a la vez que intentamos responder a la pregunta de por qué es posible considerar las concepciones de Levý "las células madres" de la traductología. El texto incluye también unas digresiones evaluativas en la sociología de la traducción eslovaca y la historia de la traducción cuyo propósito es abrir el problema de la amnesia de la génesis (Bourdieu), es decir, el olvido de la historia del propio habitus, que es típico para las disciplinas científicas que son nuevas y dinámicas. En la parte final, afirmamos que la lectura crítica o incluso arqueológica de los clásicos traductológicos

sigue siendo imprescindible en la actualidad, ya que nos permite entender la profundidad y la relevancia histórica de nuestra investigación actual.

PhDr. Martin Djovčoš, Ph.D.

Katedra anglistiky a amerikanistiky, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

martin.djovcos@umb.sk

Mgr. Igor Tyšš, Ph.D.

Katedra translológie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

igor.tyss@gmail.com